

Glosa do wyroku Wielkiej Izby Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 19 grudnia 2019 r., C-263/18

Joanna Pawlikowska

Doktor nauk prawnych, adiunkt na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku. Specjalizuje się w problematyce prawa autorskiego.

✉ j.banasiuk@uwb.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-5378-2363>

Gloss to the Judgment of the Grand Chamber of the Court of Justice of the European Union of 19 December 2019, C-263/18

The judgment of the Court of Justice of the European Union of 19 December 2019 concerns the issues of the digital market for 'used' electronic books, in particular the issue of exhaustion of the right to distribute digital copies of books protected by copyright. The Luxembourg Court has significantly developed its case-law regarding the exhaustion of copyright in the digital environment, in particular by explicitly qualifying the act of providing users with protected works by downloading them online. The position of the Luxembourg tribunal seems to exclude the possibility of dynamic interpretation of currently applicable normative solutions in the area of exhaustion of copyright. The Court ruled out the possibility of exhaustion of copyright when downloading an electronic book for permanent use and qualified the act as communication to the public. De lege lata, normative solutions in the area of exhaustion of copyright under EU law do not correspond to the existing economic, social and technological conditions. At the same time, the Court rejected the possibility of dynamic interpretation of applicable provisions. Not always the rigorous classification made by the Tribunal in its ruling will lead to higher protection of the interests of right holders and thus to achieving effect utile. It will deepen the already existing state of legal uncertainty and will support the adoption of internal solutions by digital goods suppliers and service providers.

Słowa kluczowe: prawo autorskie, wyczerpanie prawa autorskiego, wyczerpanie w środowisku cyfrowym, wprowadzenie do obrotu, rozpowszechnianie

Key words: exhaustion of copyright, exhaustion in digital environment, distribution

[https://doi.org/10.32082/fp.v0i5\(61\).342](https://doi.org/10.32082/fp.v0i5(61).342)

Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 19 grudnia 2019 r. dotyczy problematyki cyfrowego rynku „używanych” książek elektronicznych, w szczególności kwestii dopuszczalności wyczerpania prawa do rozpowszechniania¹ cyfrowych kopii książek chronionych prawem autorskim. Przedstawione w tym zakresie trybunałowi luksemburskiemu pytania prejudycjalne odnoszą się z jednej strony do zagadnienia będącego przedmiotem sporów doktrynalnych, z drugiej – wiążą się nierozzerwalnie z rozwojem technologicznym i zmianami na rynku handlu

cja wyczerpania prawa autorskiego była obliczona na zagwarantowanie funkcjonowania rynku wewnętrznego i zapewnienie swobodnego przepływu towarów w „erze analogowej”. Tymczasem jedną z najbardziej istotnych zmian, które dokonują się w ostatnim czasie w obrocie handlowym dobrami intelektualnymi, jest przejście od obrotu dobrami fizycznymi (materialnymi) do wymiany informacji sieciowych. Książki kupowane w wersji papierowej, muzyka na płytach winylowych czy CD, filmy dostępne na kasetach VHS lub płytach DVD zostają zastąpione przez media jako strumień

Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 19 grudnia 2019 r. dotyczy problematyki cyfrowego rynku „używanych” książek elektronicznych.

dobrami niematerialnymi z zakresu własności intelektualnej. Wynika to z faktu, że wprowadzona w XX w. przez trybunał luksemburski², a następnie unormowana w rozwiązaniach prawa wtórnego³, konstruk-

tyw, do których mamy dostęp za pośrednictwem chmury⁴. W tym kontekście zmieniające się warunki obrotu towarowego i systematyczny wzrost udziału rynku cyfrowego w globalnym handlu wymuszają poszukiwanie na poziomie polityk i prawa rozwiązań odpowiadających na pojawiające się wyzwania obrotu handlowego.

- 1 Zasada wyczerpania prawa autorskiego sprowadza się do tego, że zgodne z prawem wprowadzenie do obrotu egzemplarza utworu podlegającego ochronie autorsko-prawnej uniemożliwia podmiotowi uprawnionemu z tytułu prawa autorskiego sprzeciwianie się odsprzedaży tego egzemplarza przez nabywcę.
- 2 Europejski Trybunał Sprawiedliwości posłużył się po raz pierwszy *implicite* konstrukcją wyczerpania prawa autorskiego w latach 70. XX w. w wyroku z dnia 8 czerwca 1971 r. w sprawie *Deutsche Grammophon Gesellschaft przeciwko Metro-SB-Grossmärkte, C-78/70*.
- 3 Dyrektywa 96/9/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 marca 1996 r. w sprawie ochrony prawnej bazy danych [art. 5 lit. c)]; Dyrektywa 2001/29/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 22 maja 2001 r. w sprawie harmonizacji niektórych aspektów praw autorskich i pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym (art. 4 ust. 2); Dyrektywa 2006/115/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 12 grudnia 2006 r. w sprawie prawa najmu i użyczenia oraz niektórych

praw pokrewnych prawu autorskiemu w zakresie własności intelektualnej (art. 1 ust. 2); Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/24/WE z dnia 23 kwietnia 2009 r. w sprawie ochrony prawnej programów komputerowych (art. 4 ust. 2).

- 4 A. Perzanowski, J. Schultz, *Legislating Digital Exhaustion*, „Berkeley Technology Law Journal” 2015, nr 29, s. 1540–1541. Zob. także: E. Laskowska, G. Mania, *Copyright as a service: how does the development of the music business determine the shape of copyright?*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej” 2016, z. 132, s. 91–103.

Do chwili wydania szeroko komentowanego⁵ wyroku w sprawie UsedSoft⁶ uznawano, że treść rozwiązań normatywnych, zarówno na poziomie unijnym, jak i polskim, wykluczała możliwość przyjęcia wyczerpania prawa autorskiego w środowisku cyfrowym⁷. Opowiedzenie się przez Wielką Izbę Trybunału w 2012 r. za wyczerpaniem prawa autorskiego do programów komputerowych otworzyło dyskusję w przedmiocie dopuszczalności ekstrapolacji argumentacji trybunału luksemburskiego na inne kategorie utworów⁸. Nadzieję w tym zakresie wydał

- 5 J. Barta, R. Markiewicz, *Z perspektywy...*, s. 19 i n.; M. Siwicki, *Koncepcja wyczerpania autorskich praw majątkowych w dystrybucji cyfrowej (cz. I)*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2015, nr 4, s. 10 i n.; M. Siwicki, *Koncepcja wyczerpania autorskich praw majątkowych w dystrybucji cyfrowej (cz. II)*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2015, nr 6, s. 31 i n.; A. Gołaszewska, *Recepcja wyroku TS w sprawie Usedsoft GmbH przeciwko Oracle w odniesieniu do utworów rozpowszechnianych w formie cyfrowej innych niż programy komputerowe*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej” 2016, z. 134, s. 76 i n.; E. Laskowska, *Prawo do rozpowszechniania – gdy prawo wyłączne ulega wyczerpaniu – wprowadzenie i wyrok TS z 3.07.2012 r. w sprawie C-128/11 UsedSoft GmbH przeciwko Oracle International Corp.*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2017, nr 5, s. 55 i n.; K. Sztobryn, *Zasada wyczerpania prawa a sprzedaż programu komputerowego on-line*, „Głosa” 2014, nr 2, s. 76 i n.
- 6 Wyrok Trybunału (Wielka Izba) z dnia 3 lipca 2012 r. w sprawie UsedSoft GmbH przeciwko Oracle International Corp., C-128/11, ECLI:EU:C:2012:407. Por. także wyrok Trybunału z dnia 12 października 2016 r., C-166/15, ECLI:EU:C:2016:762.
- 7 J. Barta, R. Markiewicz, *Z perspektywy legalnego dysponenta programu komputerowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej” 2012, z. 118, s. 31.
- 8 Por. przykładowo M. Siwicki, *Koncepcja wyczerpania autorskich praw majątkowych w dystrybucji cyfrowej (cz. II)*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2015, nr 6, s. 34–36; A. Gołaszewska, *Recepcja...*, s. 76–98; K. Cobb, *The implications of licensing agreements and the first sale doctrine on U.S. and EU secondary markets for digital goods*, „Duke Journal of Comparative and International Law” 2014, vol. 24, s. 549; P. Torrenmans, *The Future Implications of the UsedSoft Decision*, „ALAI Conference on Dissemination and Management of Works of Authorship on the Internet in Cartagena”, September 2013;

się usprawiedliwiać, przynajmniej po części, sam trybunał luksemburski w wyroku w sprawie Vereniging Openbare Bibliotheken przeciwko Stichting Leenrecht⁹ i Rzecznik Generalny Maciej Szpunar w opinii w tej sprawie, który uznał, że „niezbędne jest (...), aby nadać aktom prawnym wykładnię, która uwzględni rozwój technologii, rynku i zachowań konsumenckich, zamiast petryfikować te akty poprzez ich zbyt rygorystyczną wykładnię”. W ocenie Rzecznika Generalnego „[u]życanie książek cyfrowych jest nowoczesnym odpowiednikiem użyczenia książek papierowych. Nie podzielam (...) argumentu, zgodnie z którym istnieje zasadnicza różnica pomiędzy książką cyfrową i książką tradycyjną”; „[o]chrona praw autorskich (...) powinna być dostosowana do nowych zjawisk gospodarczych”.

W tym kontekście głosowany wyrok Trybunału Sprawiedliwości ma istotne znaczenie z uwagi na następujące okoliczności. Po pierwsze, trybunał luksemburski w istotny sposób rozwinął swoją linię orzeczniczą w odniesieniu do wyczerpania prawa autorskiego w środowisku cyfrowym, w szczególności przez to, że dokonał jednoznacznej kwalifikacji prawnej czynności dostarczania użytkownikom chronionych utworów przez pobranie ich on-line (co budziło do tej pory liczne kontrowersje zarówno w doktrynie, jak i orzecznictwie sądowym). Po drugie, stanowisko trybunału luksemburskiego zdaje się wykluczać możliwość przyjęcia dynamicznej wykładni obecnie obowiązujących rozwiązań normatywnych z zakresu wyczerpania prawa autorskiego i uwzględnienia rozwoju technologii, rynku i zachowań konsumenckich. Nie pozostanie to bez wpływu na rozwój jednolitego rynku cyfrowego i handel elektroniczny i wymusi poszukiwanie nowych rozwiązań w tym zakresie.

Wielka Izba Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej w głosowanym wyroku odniosła się do szeregu pytań prejudycjalnych¹⁰ przedstawionych trybunałowi

wyrok BGH z dnia 19 listopada 2015, I ZR 151/13; wyrok BGH z dnia 21 lipca 2016, I ZR 212/14; wyrok LG Bielefeld z dnia 5 marca 2013, 4 O 191/11; wyrok OLG Hamm z dnia 15 maja 2014, 22 U 60/13.

9 C-174/15, ECLI:EU:C:2016:459.

10 „1) Czy art. 4 ust. 1 dyrektywy [2001/29] należy interpretować w ten sposób, że pod zawartym tam sformułowaniem „jakakolwiek forma publicznego rozpowszechniania orygi-

luksemburskiemu przez sąd rejonowy w Hadze. Sprowadzały się one do zbadania czy dostarczenie użytkownikom chronionych utworów przez pobranie ich on-line mieści się w zakresie prawa do rozpowszechniania, a tym samym, czy dochodzi do wyczerpania prawa autorskiego ze względu na pierwsze dostarczenie utworu za zgodą podmiotu uprawnionego. W stanie faktycznym sprawy Tom Kabinet Internet BV (spółka prawa niderlandzkiego) oferowała do sprzedaży on-line (odsprzedawała nabyte od oficjalnych dystrybutorów lub innych osób) używane i opatrzone znakiem wodnym książki elektroniczne za pośrednictwem witryny

nału swoich utworów lub ich kopii w drodze sprzedaży lub w inny sposób” należy rozumieć także udostępnianie w sieci książek elektronicznych (będących cyfrowymi kopiami książek chronionych prawem autorskim) do pobrania na użytek nieograniczony czasowo za cenę, która stanowi dla podmiotu praw autorskich wynagrodzenie odpowiadające wartości ekonomicznej kopii należącego do niego utworu?

2) W przypadku udzielenia odpowiedzi twierdzącej na pytanie pierwsze: czy prawo do rozpowszechniania na obszarze Unii oryginału lub kopii utworu, o którym mowa w art. 4 ust. 2 dyrektywy [2001/29], wyczerpuje się z chwilą pierwszej sprzedaży lub innego pierwszego przekazania danego materiału – przez co rozumie się tu udostępnianie w sieci książek elektronicznych (będących cyfrowymi kopiami książek chronionych prawem autorskim) do pobrania na użytek nieograniczony czasowo za cenę, która stanowi dla podmiotu praw autorskich wynagrodzenie odpowiadające wartości ekonomicznej kopii należącego do niego utworu – na obszarze Unii przez podmiot praw autorskich lub za jego zezwoleniem?

3) Czy art. 2 dyrektywy [2001/29] należy interpretować w ten sposób, że przekazanie pomiędzy kolejnymi nabywcami legalnie nabytego egzemplarza, w odniesieniu do którego wyczerpało się prawo do jego rozpowszechniania, obejmuje zezwolenie na wspomniane w tymże artykule czynności zwielokrotniania, o ile są one konieczne do celów legalnego korzystania z takiego egzemplarza, i jeżeli tak, to jakie warunki powinny być wówczas spełnione?

4) Czy art. 5 dyrektywy [2001/29] należy interpretować w ten sposób, że podmiot praw autorskich nie może sprzeciwiać się czynnościom zwielokrotniania koniecznym do przekazania pomiędzy kolejnymi nabywcami legalnie nabytego egzemplarza, w odniesieniu do którego wyczerpało się prawo do rozpowszechniania, i jeżeli tak, to jakie warunki powinny być wówczas spełnione?”

internetowej, umożliwiając jednocześnie nabywcom odsprzedaż książek spółce. W zamian za to czytelnik otrzymywał odpowiednie „kredyty”, które mógł przeznaczyć na zakup kolejnych książek. Co istotne – wymogiem stawianym osobom fizycznym, od których spółka nabywała książki, było usunięcie przez te osoby ich własnej kopii utworu. Tom Kabinet została pozwana przez stowarzyszenia zajmujące się ochroną praw autorskich niderlandzkich wydawców (*Nederlands Uitgeversverbond i Groep Algemene Uitgevers*). Żądania stowarzyszenia wydawców ustanowienia środków tymczasowych zostały oddalone zarówno przez sąd rejonowy, jak i sąd apelacyjny w Amsterdamie. Jednocześnie sąd odsyłający w wydanym wyroku częściowym powziął szereg wątpliwości co do kwalifikacji prawnej czynności udostępniania książki elektronicznej na odległość przez pobranie jej w celu bezterminowego używania i możliwości zastosowania w takiej sytuacji zasady wyczerpania prawa autorskiego oraz oceny dokonywanej przy tym czynności zwielokrotniania utworu, niezbędnej do przekazania kopii kolejnym nabywcom książki.

Przeprowadzone przez Trybunał rozważania zmierzają co do zasady do kwalifikacji prawnej czynności dostarczania książki elektronicznej przez jej pobranie dla celów stałego użytku, w szczególności ustalenia, czy we wskazanym przypadku mamy do czynienia z „publicznym udostępnianiem” w rozumieniu art. 3 ust. 1 dyrektywy 2001/29 czy „publicznym rozpowszechnianiem” (wprowadzeniem do obrotu) zgodnie art. 4 ust. 1 dyrektywy 2001/29. Tym samym trybunał luksemburski badał, czy z dostarczaniem publiczności książki elektronicznej przez pobranie dla celów stałego użytku wiąże się konstrukcja wyczerpania prawa autorskiego. Analizę Trybunału Sprawiedliwości można podzielić w tym zakresie na dwa główne zagadnienia badawcze a mianowicie: a) kwalifikację prawną czynności przekazywania kopii cyfrowej utworu objętego ochroną autorską [ustalenie zakresu pojęcia rozpowszechniania (wprowadzenia do obrotu) oraz charakterystykę publicznego udostępniania] oraz b) przedstawienie argumentów wskazujących na zasadność odmiennego potraktowania utworów literackich od programów komputerowych, a tym samym swoiste „usprawiedliwienie” Trybunału dla przyjęcia odmiennego od dotychczas wypracowanego

stanowiska w sprawie wyczerpania prawa autorskiego w środowisku cyfrowym.

Ad a) Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej odwołał się w pierwszej kolejności do odpowiednich rozwiązań międzynarodowych, które na poziomie unijnym wdraża dyrektywa 2001/29/WE. Trybunał w szczególności przypomniał, że pojęcie wprowadzenia do obrotu (rozpowszechniania), zgodnie z uzgodnionymi deklaracjami do Traktatu WIPO o prawie autorskim¹¹, odnosi się wyłącznie do utrwalonych zwielokrotnionych egzemplarzy, które mogą zostać wprowadzone do obrotu jako przedmioty materialne;

powiązał rozpowszechnianie „materialnych egzemplarzy” utworu z treścią prawa do rozpowszechniania, powołując się przy tym na brzmienie art. 4 ust. 2 dyrektywy 2001/29 i motywy 28 tej dyrektywy, w którym mowa o „materialnym nośniku” i „tym przedmiocie”.

Odnosnie do pojęcia publicznego udostępniania Trybunał wskazał, że należy je „rozumieć szeroko, w ten sposób, że obejmuje ono każde udostępnianie utworu odbiorcom niezajdującym się w miejscu, z którego udostępnianie pochodzi, a zatem każdą transmisję lub retransmisję tego rodzaju, drogą przewodową lub bezprzewodową, w tym nadawanie programów”.

Wprowadzona w XX w. przez trybunał luksemburski, a następnie unormowana w rozwiązaniach prawa wtórnego, konstrukcja wyczerpania prawa autorskiego była obliczona na zagwarantowanie funkcjonowania rynku wewnętrznego i zapewnienie swobodnego przepływu towarów w „erze analogowej”.

tym samym wprowadzenie do obrotu nie może dotyczyć kopii niematerialnych, takich jak książki elektroniczne. Argumentację tę uzupełnił przez odwołanie do stanowiska Komisji Europejskiej będącego podstawą dyrektywy 2001/29/WE, w którym Komisja dokonała rozróżnienia na rozpowszechnianie elektroniczne i rozpowszechnianie materialne, kwalifikując jednocześnie rozpowszechnianie elektroniczne jako prawo do kontrolowania publicznego udostępniania i uznając, że to ostatnie obejmuje wszelkie udostępnianie inne niż rozpowszechnianie kopii fizycznych. Trybunał uznał w dalszej kolejności, że za taką kwalifikacją przemawia cel dyrektywy 2001/29/WE – zapewnienie autorom wysokiego poziomu ochrony, umożliwiającego im otrzymanie stosownego wynagrodzenia za korzystanie z ich utworów. Jednocześnie Trybunał wyraźnie

W takim kontekście podanie do publicznej wiadomości jako element publicznego udostępniania zakłada umożliwienie zainteresowanej publiczności dostępu do rozpatrywanego przedmiotu objętego ochroną zarówno w wybranym przez siebie miejscu, jak i czasie, niezależnie od tego, czy członkowie tejże publiczności skorzystają z tej możliwości. W konsekwencji Trybunał uznał, że „Tom Kabinet podaje przedmiotowe utwory do wiadomości każdej osobie, która zarejestruje się w witrynie internetowej klubu czytelniczego, osoba ta zaś może mieć do nich dostęp w miejscu i czasie, które sama wybiera, a zatem świadczenie takiej usługi należy traktować jako udostępnienie utworu w rozumieniu art. 3 ust. 1 dyrektywy 2001/29/WE i nie jest konieczne, by osoba ta skorzystała z tej możliwości, rzeczywiście pobierając książkę elektroniczną z tej witryny internetowej”. Dodatkowo Trybunał przyjął, że została spełniona przesłanka publiczności, w znaczeniu takim, w jakim

11 OJ L 89, 11.4.2000.

„każda zainteresowana osoba może zostać członkiem klubu czytelniczego, a także w świetle faktu, że wobec braku na platformie tego klubu środka technicznego

zanie utworu on-line stanowi czynność publicznego udostępniania w rozumieniu tej dyrektywy. Dodatkowo, jeżeli prześledzi się proces konsultacyjny przy

Do chwili wydania szeroko komentowanego wyroku w sprawie UsedSoft uznawano, że treść rozwiązań normatywnych, zarówno na poziomie unijnym, jak i polskim, wykluczała możliwość przyjęcia wyczerpania prawa autorskiego w środowisku cyfrowym.

umożliwiającego zapewnienie, że w okresie, gdy użytkownik utworu ma rzeczywiście do niego dostęp, może zostać pobrana tylko jedna kopia oraz że po upływie tego okresu użytkownik nie będzie już mógł korzystać z pobranej przez siebie kopii (...), należy stwierdzić, że liczba osób, które – równocześnie lub kolejno – mogą mieć dostęp do tego samego utworu za pośrednictwem tej platformy, jest znaczna”. Dalej Trybunał uznał, że „[d]ostarczanie publiczności książki elektronicznej poprzez pobranie, dla celów stałego użytku, mieści się w pojęciu „publicznego udostępniania”, a dokładniej w pojęciu „podawania do publicznej wiadomości [...] utworów [autorów] w taki sposób, że osoby postronne mają do nich dostęp w wybranym przez siebie miejscu i czasie”, w rozumieniu art. 3 ust. 1 dyrektywy 2001/29/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 22 maja 2001 r. w sprawie harmonizacji niektórych aspektów praw autorskich i pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym”.

Podjmując próbę oceny przedstawionej przez trybunał luksemburski argumentacji, należy wskazać, że istotnie *prima facie* mogłoby się wydawać, że zarówno rozwiązania dyrektywy 2001/29/WE, jak i treść preambuły¹² przemawiają za uznaniem, że każde przeka-

przyjmowaniu dyrektywy 2001/29/WE, widać, że konstrukcja wyczerpania prawa autorskiego dotyczyła kwestii rozpowszechniania towarów, a nie świadczenia

utworu w postaci materialnego nośnika. Pierwsza sprzedaż na obszarze Wspólnoty oryginału utworu lub jego kopii przez podmiot praw autorskich lub za jego zezwoleniem wyczerpuje całkowicie prawo do kontrolowania odprzedaży tego przedmiotu na obszarze Wspólnoty. Prawo to nie powinno zostać wyczerpane w wyniku sprzedaży oryginału lub jego kopii poza obszarem Wspólnoty przez podmiot praw autorskich lub za jego zezwoleniem. Prawa autora do najmu i użyczenia zostały określone w dyrektywie nr 92/100/EWG. Prawo do rozpowszechniania przewidziane w niniejszej dyrektywie nie narusza przepisów w zakresie praw do najmu i użyczenia znajdujących się w rozdziale I wymienionej dyrektywy. Problem całkowitego wykorzystania nie powstaje w przypadku usług, w szczególności usług świadczonych przez Internet. Dotyczy to również materialnych kopii utworu lub innego przedmiotu objętego ochroną, wykonanych przez użytkownika takiej usługi za zezwoleniem podmiotu praw autorskich. Stąd to samo stosuje się do najmu i użyczenia oryginału utworu lub jego kopii, które ze względu na swój charakter są usługami. W przeciwieństwie do CD-ROM lub CD-I, gdzie własność intelektualna ma postać materialnego nośnika, a mianowicie rzeczy, każda usługa świadczona przez Internet stanowi w istocie czynność, na którą należy uzyskać zezwolenie, o ile tak stanowi prawo autorskie lub prawo pokrewne.

12 Motywy 28 i 29 preambuły do dyrektywy 2001/29/WE: Ochrona prawa autorskiego na mocy niniejszej dyrektywy obejmuje wyłączne prawo do kontrolowania dystrybucji

usług. Rzeczywiście Komisja Europejska wprowadziła kryterium materialności nośnika, uznając, że jeżeli utwór posiada formę materialną i podlega zasadom swobodnego przepływu towarów, podlega zasadzie wyczerpania prawa. Sytuacja – w ocenie Komisji – jest zupełnie inna jeżeli chodzi o utwory, które nie posiadają nośnika materialnego, a są przedmiotem świadczenia usług. Należy przy tym podnieść, że Komisja Europejska, odnosząc się do sfery usług, jako przykład wskazywała nadawanie filmu lub pokaz filmu w kinie, które nie wyczerpują prawa uprawnionego do zakazu nadawania, wyświetlania lub retransmisji kablowej¹³. Inaczej rzecz ujmując – w ocenie Komisji to, czy w danej sytuacji dochodzi do wyczerpania prawa, zależy od formy, w jakiej utwór jest eksploatowany.

Wydaje się, że pod koniec lat 90. XX w. uzależnienie kwalifikacji prawnej czynności przekazania kopii utworu od rodzaju nośnika mogłoby być zrozumiałe z uwagi na nieznaczny udział rynku cyfrowego w globalnym handlu. Przykładowo – wprowadzony przez firmę Sony w 1992 r. elektroniczny czytnik książek odczytywał wyłącznie e-booki przechowywane na nośnikach materialnych (płytkach CD); format PDF został wprowadzony w 1993 r., a dopiero pod koniec lat 90. zaproponowano uniwersalny format dokumentu źródłowego, który był kompatybilny z różnymi czytnikami tekstu. Pierwszy, tak popularny obecnie, czytnik Kindle został wprowadzony do sprzedaży w 2007 r., a więc sześć lat po wydaniu dyrektywy 2001/29/WE. Trudno byłoby więc wymagać od prawodawcy unijnego, a tym bardziej od twórców dokumentów międzynarodowych przyjmowanych w 1994 r., szerokiego uwzględnienia dystrybucji utworów on-line w ramach projektowanych rozwiązań normatywnych, tym bardziej, że na poziomie unijnym rozwiązania prawa wtórnego w zakresie prawa autorskiego były odpowiedzią sektorową (rzadziej problemową) na trudności związane z funkcjonowaniem rynku wewnętrznego; dodać należy, że inicjatywę stworzenia Jednolitego Rynku Cyfrowego Komisja Europejska podjęła w 2015 r.¹⁴

Nie podważając powyższych ustaleń, należy rozważyć, czy istotne zmiany technologiczne, które mają miejsce w XXI w., nie wymuszają weryfikacji dotych-

czasowych paradygmatów w tym zakresie. Wydaje się, że argumentację tę wspiera (co prawda niekonsekwentnie) sam trybunał luksemburski, który w wyroku z 10 listopada 2016 r. w sprawie *Vereniging Openbare Bibliotheken* przeciwko *Stichting Leenrecht*¹⁵ w odniesieniu do użyczania książek cyfrowych uznał, że jakkolwiek „[p]rawdą jest, że uzasadnienie wniosku (...) wymienia zamiar Komisji Europejskiej dotyczący wyłączenia z zakresu stosowania dyrektywy 92/100/WE udostępnienia w drodze przekazu danych elektronicznych”, to „[j]ednakże należy zaznaczyć, w pierwszej kolejności, że nie jest oczywiste, że Komisja zamierzała stosować takie wyłączenie w odniesieniu do kopii książek w postaci cyfrowej. Po pierwsze, przykłady wymienione w tym uzasadnieniu dotyczyły wyłącznie elektronicznego przekazania filmów. Po drugie, w momencie sporządzania wspomnianego uzasadnienia kopie książek w postaci cyfrowej nie były przedmiotem używania na taką skalę, aby można było w sposób uzasadniony zakładać, że zostały one w sposób dorozumiany uwzględnione przez Komisję”. Trybunał przyznał także w przedmiotowej sprawie, że konieczne jest dostosowanie prawa autorskiego do nowych zjawisk gospodarczych, przez które rozumie nowe formy eksploatacji (takie jak użyczenie cyfrowe). Co więcej, nieuwzględnienie tego pola eksploatacji w ocenie trybunału pozostawałoby w sprzeczności z ogólną zasadą zapewnienia autorom wysokiego poziomu ochrony. W moim przekonaniu stanowisko Trybunału zachowuje aktualność w odniesieniu do głosowanego wyroku.

Po pierwsze, niezależnie od tego należy zbadać, czy treści motywów 28 i 29 preambuły dyrektywy 2001/29/WE nie przypisuje się zbyt dużego znaczenia; o ile postanowienia preambuły służą interpretacji przepisów dyrektywy, o tyle nie do końca usprawiedliwione wydaje się ich bezwarunkowe stosowanie do określenia zakresów przepisów¹⁶. Sam trybunał luksemburski odmówił przy tym treści preambuł unijnych aktów normatywnych „mocy prawnej”¹⁷. Po drugie,

15 C-174/15, ECLI:EU:C:2016:459.

16 H. Böttcher, *Die urheberrechtliche Erschöpfung und ihre Bedeutung im digitalen Umfeld*, Bern, s. 159.

17 Wyroki z dnia 19 listopada 1998 r. w sprawie C-162/97 *Nils-son i in.*, pkt 54 oraz z dnia 25 listopada 1998 r. w sprawie C-308/97 *Manfredi*, pkt 30.

13 COM (95) 382 final, s. 45.

14 COM/2015/0192 final.

wyduje się, że dla prawnej kwalifikacji przeniesienia utworu nie mogą być decydujące wyłącznie warunki o charakterze technicznym. Okolicznością istotną jest to, czemu służy przeniesienie utworu w danej formie dla uprawnionego. Przy dystrybucji on-line nie chodzi bowiem wyłącznie o udostępnienie elektronicznej treści danych, ale właściwym celem jest umożliwienie nabywcy trwałego lub tymczasowego korzystania z utworu¹⁸. Po trzecie, nie bez znaczenia pozostaje okoliczność, że przez pierwsze zbycie kopii utworu podmiot praw autorskich zapewnił

wyłączne powinny zatem ulec wyczerpaniu w sytuacji i w zakresie, w jakim podmiot uprawniony otrzymał rozsądne wynagrodzenie, a mianowicie proporcjonalne do rzeczywistej lub potencjalnej liczby osób korzystających z utworu²². W konsekwencji Giorgio Spedicato proponuje przyjąć, że kiedy podmiot uprawniony przenosi prawo do korzystania z cyfrowej kopii na użytkownika w zamian za wynagrodzenie odpowiadające ekonomicznej wartości kopii, akt transferu wyczerpuje prawo kontrolowania dalszej dystrybucji tej kopii tak długo, jak transfer jest dokonywany na

Dla prawnej kwalifikacji przeniesienia utworu nie mogą być decydujące wyłącznie warunki o charakterze technicznym.

sobie możliwość uzyskania należnego wynagrodzenia. Otrzymanie takiego wynagrodzenia stanowi osiągnięcie celu prawa do rozpowszechniania¹⁹ („owoców” prawa do rozpowszechniania²⁰) i prowadzi do jego wykonania. Tym samym prawo to ulega wyczerpaniu²¹. W tym kontekście umożliwienie podmiotowi uprawnionemu kontrolowania aktów publicznego udostępniania potencjalnie tej samej grupie odbiorców wykraczałoby poza zakres prawa wyłącznego. Prawa

czas nieoznaczony, niezależnie od tego, czy pierwszy akt eksploatacyjny należałoby zakwalifikować jako rozpowszechnianie lub udostępnianie publiczności²³.

Ad b) Trybunał luksemburski nawiązał również do wyroku w sprawie *UsedSoft*, w którym przyjął możliwość wyczerpania prawa autorskiego do programów komputerowych pozbawionych nośników materialnych. W głosowanym orzeczeniu Trybunał przeciwstawił programy komputerowe i rozwiązania normatywne dyrektywy 2009/24/WE innym kategoriom utworów i dyrektywie 2001/29/WE. Trybunał w szczególności wskazał, że dyrektywa 2009/24/WE, dotycząca ochrony prawnej programów komputerowych stanowi *lex specialis* w stosunku do dyrektywy 2001/29/WE i o ile intencją prawodawcy unijnego było – w ocenie Trybunału – zrównanie materialnych i niematerialnych kopii programów komputerowych, o tyle takie ujęcie nie zostało przewidziane

18 H. Böttcher, *Die urheberrechtliche Erschöpfung...*, s. 150–151 i cytowana tam literatura przedmiotu.

19 H. Böttcher, *Die urheberrechtliche Erschöpfung...*, s. 38.

20 D. Reimer, *Der Erschöpfungsgrundsatz im Urheberrecht und gewerblichen Rechtsschutz unter Berücksichtigung der Rechtsprechung des Europäischen Gerichtshofs*, GRUR Int. 1972, z. 7, s. 225.

21 C. Berger, *Die Erschöpfung des urheberrechtlichen Verbreitungsrecht als Ausprägung der Eigentumstheorie des BGB*, AcP 2001, s. 418; R. Hauck, *Der Erschöpfungsgrundsatz im Patent- und Urheberrecht*, Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht 2017, z. 16, s. 647; U. Joos, *Die Erschöpfungslehre im Urheberrecht. Eine Untersuchung zu Rechtsinhalt und Aufspaltbarkeit des Urheberrechts mit vergleichenden Hinweis auf Warenzeichenrecht, Patentrecht und Sortenschutz*, München 1991, s. 55–56.

22 G. Spedicato, *Online Exhaustion and the Boundaries of Interpretation* (w:) R. Caso, F. Giovalenna (red.), *Balancing Copyright Law in the Digital Age. Comparative Perspectives*, Berlin Heidelberg 2015, s. 53–54.

23 G. Spedicato, *Online Exhaustion and the Boundaries of Interpretation...*, s. 54.

w dyrektywie 2001/29/WE. Trybunał luksemburski przyjął również, że co prawda sprzedaż programu komputerowego na nośniku materialnym i sprzedaż programu komputerowego poprzez pobranie go z Internetu są do siebie z ekonomicznego punktu widzenia podobne, to nie można mówić o równoważności z punktu widzenia ekonomicznego i funkcjonalnego dostarczenia książki na nośniku materialnym i książki elektronicznej. Wynika to z faktu, że kopie cyfrowe nie pogarszają się wraz używaniem,

komputerowych²⁴. Zwolennicy zastosowania zasady *first-download* także w odniesieniu do innych kategorii utworów niż programy komputerowe wskazują, że sam trybunał luksemburski dostarcza w tym zakresie argumentu, utrzymując, że celem zasady wyczerpania jest uniknięcie wprowadzania barier na rynku i tym samym zmniejszenie ilości ograniczeń w rozpowszechnianiu tych dzieł do tego, co jest konieczne do ochrony praw, które stanowią szczególny przedmiot własności intelektualnej. Niezależnie od tego wskazuje się, że

Rozwiązania normatywne w zakresie wyczerpania prawa autorskiego na gruncie prawa unijnego nie przystają do istniejących warunków ekonomicznych, społecznych i technologicznych.

a „wymiana takich kopii nie wymaga ani dodatkowych wysiłków, ani dodatkowych kosztów, a zatem równoległy rynek utworów używanych grozi naruszeniem interesu podmiotów praw autorskich w otrzymaniu za utwory odpowiedniego wynagrodzenia w znacznie większym stopniu niż rynek używanych przedmiotów materialnych”.

Jakkolwiek niewątpliwie można dostrzec różnice pomiędzy poszczególnymi kategoriami dzieł, to trudno przypisać tym różnicom znaczenie usprawiedliwiające tak odmienne traktowanie tych kategorii dzieł w obrocie handlowym. Po pierwsze, użytkownicy utworów w wersji cyfrowej mogą czerpać korzyści z korzystania i odsprzedaży ich kopii tak samo jak użytkownicy programów komputerowych. Po drugie, podobnie jak w przypadku programów komputerowych, kopie te są nie mniej podatne na przypadkowe usunięcie lub średnie pogorszenie. Po trzecie, podobnie jak program komputerowy wymaga reprodukcji, tak samo wymaga jej czytanie e-booka lub słuchanie mp3. Po czwarte, utwory w wersji cyfrowej często wymagają – podobnie jak programy komputerowe – dostosowania do czytników. Po piąte, zbywalność utworów w wersji cyfrowej wiąże się z reprodukcją, tak jak odsprzedaż programów

trybunał luksemburski przesądził, że przeniesienie własności zmienia akt publicznego komunikowania w sprzedaż, a tym samym zastosowanie znajduje wyczerpanie prawa²⁵. Można by również utrzymywać, że twórcy traktatów WIPO nie wprowadzili osobnych unormowań dla programów komputerowych i innych kategorii dzieł; zatem generalnie zasady powinny przeważać nad szczegółowymi²⁶.

Podsumowując powyższe ustalenia, należy wskazać, że *de lege lata* rozwiązania normatywne w zakresie wyczerpania prawa autorskiego na gruncie prawa unijnego nie przystają do istniejących warunków ekonomicznych, społecznych i technologicznych. W tym stanie rzeczy przedstawiciele doktryny wskazywali

24 A. Perzanowski, J. Schultz, *Digital Exhaustion*, The UCLA Law Review 2011, vol. 58, s. 936.

25 L. Feiler, *Birth of the First-Download Doctrine: The Application of the First-Sale Doctrine to Internet Downloads under EU and U.S. Copyright Law*, TLF Working Papers 2013, No. 17, s. 7–8.

26 P. Mezei, *Copyright exhaustion. Law and Policy in the United States and the European Union*, Cambridge University Press 2018, s. 134.

więc, że wyrok w sprawie UsedSoft jest „nowym początkiem”; dyrektywa 2001/29/WE zostanie „odczytana na nowo” i zostaną usunięte trudności związane z niedopasowaniem w traktowaniu treści cyfrowych i utrwalonych na nośniku fizycznym. Tym samym z UsedSoft „Trybunał nie może zrobić nic, tylko rozszerzyć swoje orzeczenie (...) to tylko kwestia czasu, zanim meteor pierwszej sprzedaży trafi także do pobierania utworów nie będących programami komputerowymi”²⁷. Oczekiwanie w tym względzie usprawiedliwiało stanowisko, jakie Trybunał zajął w kolejnym wyroku odnoszącym

Wydaje się, że w dużym uproszczeniu można wyróżnić dwa zasadnicze sposoby korzystania z utworów objętych ochroną autorską w Internecie. Pierwszy z nich dotyczy sytuacji, w której korzystanie nie prowadzi do trwałej reprodukcji lub sprzedaży kopii dzieła. Chodzi tu przykładowo o *streaming-on-demand*, jak w przypadku YouTube, Pandora czy Spotify. Takie czynności można byłoby zakwalifikować jako publiczne udostępnianie utworu. Jednocześnie w przypadku, gdy użytkownik uzyskuje trwałą kopię w zamian za zapłatę ceny na czas nieoznaczony,

Niedostrzeżenie zasadności dostosowania autorskoprawnych rozwiązań normatywnych, a przynajmniej ich wykładni do zmieniających się warunków technologicznych, pogłębi jedynie istniejący już stan niepewności prawa i obrotu prawnego oraz będzie sprzyjało przyjmowaniu wewnętrznych rozwiązań przez dostawców dóbr cyfrowych i usługodawców.

się do kwestii utworów w wersji cyfrowej w sprawie *Vereniging Openbare Bibliotheken przeciwko Stichting Leenrecht*. Tymczasem trybunał luksemburski w głosowanym orzeczeniu nie wykorzystał wcześniejszej argumentacji zawartej w przywoływanych sprawach i zajął odmienne stanowisko, nie pozostawiając większej swobody interpretacyjnej dla wykładni przepisu art. 4 ust. 2 dyrektywy 2001/29/WE, wykluczając jednoznacznie możliwość przyjęcia wyczerpania prawa autorskiego przy pobraniu książki elektronicznej dla celów stałego użytku i zakwalifikował tę czynność jak publiczne udostępnianie.

27 E. Linklater, *UsedSoft and the Big Bang Theory: Is the E-Exhaustion Meteor about to Strike?*, JIPITEC 2014, nr 5, s. 12.

taka czynność mogłaby być uznana za mieszczącą się w zakresie prawa do rozpowszechniania²⁸. Otwarte pozostaje pytanie o funkcjonalność takiej kategoryzacji. Działania podejmowane na poziomie unijnym wydają się być przy tym niespójne – o ile Trybunał w sprawie UsedSoft wysunął na pierwszy plan cele rynku wewnętrznego, o tyle w głosowanym orzeczeniu skupił się głównie na ochronie praw autorskich. Pozostawiając poza zakresem szerszych rozważań (z uwagi na ramy niniejszego opracowania) kwestie ekwiwalentności dóbr analogowych i cyfrowych, wypada zaznaczyć, że na poziomie problematyki prawa podatkowego prawodawca unijny dostrzegł zasadność dostosowania stawek VAT na publikacje dostarczane drogą elektroniczną do

28 P. Mezei, *Copyright Exhaustion. Law and Policy...*, s. 124.

niższych stawek VAT na publikacje dostarczane na wszelkich nośnikach fizycznych²⁹, a przedstawiciele doktryny, organizacje konsumenckie i przedstawiciele ministerstw do spraw kultury dostrzegają zasadność zunifikowania rozwiązań prawnych odnoszących się do dóbr cyfrowych i fizycznych³⁰. Należałoby jednak rozważyć, czy nie stanowiłoby to nadmiernego uproszczenia i czy nie należałoby poszukiwać osobnych rozwiązań dla dóbr cyfrowych jako dóbr *sui generis*³¹. To z kolei podważałoby koncepcję „neutralności technologicznej” prawa autorskiego³². Uważam jednak, że niedostrzeganie zasadności dostosowania autorskoprawnych rozwiązań normatywnych, a przynajmniej ich wykładni do zmieniających się warunków technologicznych, pogłębi jedynie istniejący już stan niepewności prawa i obrotu prawnego oraz będzie sprzyjało przyjmowaniu wewnętrznych rozwiązań przez dostawców dóbr cyfrowych i usługodawców. Nie jestem przy tym zwolennikiem nadmiernej regulacji w tym obszarze, niemniej celowe wydaje się zweryfikowanie paradygmatów ochrony nowych interesów twórców i publiczności w erze cyfrowej. Wydaje się przy tym, że nie zawsze rygorystyczna kwalifikacja, jakiej dokonał Trybunał w głosowanym orzeczeniu, będzie prowadziła do wyższej ochrony interesów podmiotów uprawnionych, a tym samym do osiągnięcia *effet utile*.

29 Dyrektywa Rady (UE) 2018/1713 z dnia 6 listopada 2018 r. zmieniająca dyrektywę 2006/112/WE w odniesieniu do stawek podatku od wartości dodanej stosowanego do książek, gazet i czasopism, OJ L 286, 14.11.2018.

30 J. Hojnik, *Technology neutral EU law: digital goods within the traditional goods/services distinction*, *International Journal of Law and Information Technology*, 2017, nr 25, s. 82.

31 J. Hojnik, *Technology neutral EU law...*, 2017, nr 25, s. 83.

32 Por. przykładowo: C.J. Craig, *Technological Neutrality: (Pre) Serving the Purposes of Copyright Law* (w:) M. Geist (red.), *The Copyright Pentology. How the Supreme Court of Canada Shook the Foundations of Canadian Copyright Law*, Ottawa 2013, s. 271 i n.; B.A. Greenberg, *Rethinking Technology Neutrality*, „Minnesota Law Review” 2016/100/4, s. 1495 i n.; R.E. Dimock, S. Punniyamoorthy, *Digital technology: its impact on copyright law and practice in North America*, „Journal of Intellectual Property Law & Practice” 2006, Vol. 1, No. 13, s. 839 i n.; C.J. Craig, *Technological Neutrality: Recalibrating Copyright in the Information Age*, „Theoretical Inquiries in Law” 2016, Vol. 17(2), s. 601 i n.

Bibliografia

- Barta J., Markiewicz R., *Z perspektywy legalnego dysponenta programu komputerowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej” 2012, z. 118, s. 19–39.
- Berger C., *Die Erschöpfung des urheberrechtlichen Verbreitungsrecht als Ausprägung der Eigentumstheorie des BGB*, AcP 2001.
- Böttcher H., *Die urheberrechtliche Erschöpfung und ihre Bedeutung im digitalen Umfeld*, Bern 2013.
- Cobb K., *The implications of licensing agreements and the first sale doctrine on U.S. and EU secondary markets for digital goods*, „Duke Journal of Comparative & International Law” 2014, vol. 24, s. 529–566.
- Craig C.J., *Technological Neutrality: (Pre)Serving the Purposes of Copyright Law* (w:) M. Geist (red.), *The Copyright Pentology. How the Supreme Court of Canada Shook the Foundations of Canadian Copyright Law*, Ottawa 2013.
- Craig C.J., *Technological Neutrality: Recalibrating Copyright in the Information Age*, „Theoretical Inquiries in Law” 2016, Vol. 17(2).
- Dimock R.E., Punniyamoorthy S., *Digital technology: its impact on copyright law and practice in North America*, „Journal of Intellectual Property Law & Practice” 2006, Vol. 1, No. 13, s. 839–849.
- Feiler L., *Birth of the First-Download Doctrine: The Application of the First-Sale Doctrine to Internet Downloads under EU and U.S. Copyright Law*, TTLF Working Papers 2013, No. 17.
- Golaszewska A., *Recepcja wyroku TS w sprawie Usedsoft GmbH przeciwko Oracle w odniesieniu do utworów rozpowszechnianych w formie cyfrowej innych niż programy komputerowe*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej” 2016, z. 134, s. 76–98.
- Greenberg B.A., *Rethinking Technology Neutrality*, „Minnesota Law Review” 2016/100/4, s. 1495–1562.
- Hauck R., *Der Erschöpfungsgrundsatz im Patent- und Urheberrecht*, Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht 2017, z. 16, s. 645–649.
- Hojnik J., *Technology neutral EU law: digital goods within the traditional goods/services distinction*, „International Journal of Law and Information Technology”, 2017, nr 25, s. 63–84.
- Joos U., *Die Erschöpfungslehre im Urheberrecht. Eine Untersuchung zu Rechtsinhalt und Aufspaltbarkeit des Urheberrechts mit vergleichenden Hinweis auf Warenzeichenrecht, Patentrecht und Sortenschutz*, München 1991.
- Laskowska E., *Prawo do rozpowszechniania – gdy prawo wyłączne ulega wyczerpaniu – wprowadzenie i wyrok TS z 3.07.2012 r. w sprawie C-128/11 UsedSoft GmbH przeciwko Oracle International Corp.*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2017, nr 5, s. 55–64.

- Laskowska E., Mania G., *Copyright as a service: how does the development of the music business determine the shape of copyright?*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej” 2016, z. 132, s. 91–103.
- Linklater E., *UsedSoft and the Big Bang Theory: Is the E-Exhaustion Meteor about to Strike?*, „JIPITEC” 2014, nr 5, s. 12–22.
- Mezei P., *Copyright exhaustion. Law and Policy in the United States and the European Union*, Cambridge University Press 2018
- Perzanowski A., Schultz J., *Legislating Digital Exhaustion*, „Berkeley Technology Law Journal” 2015, nr 29, s. 1535–1558.
- Reimer D., *Der Erschöpfungsgrundsatz im Urheberrecht und gewerblichen Rechtsschutz unter Berücksichtigung der Rechtsprechung des Europäischen Gerichtshofs*, GRUR Int. 1972, z. 7, s. 221–234.
- Siwicky M., *Koncepcja wyczerpania autorskich praw majątkowych w dystrybucji cyfrowej*, cz. I, „Europejski Przegląd Sądowy” 2015, nr 4, s. 10–15.
- Siwicky M., *Koncepcja wyczerpania autorskich praw majątkowych w dystrybucji cyfrowej*, cz. II, „Europejski Przegląd Sądowy” 2015, nr 6, s. 31–36.
- Spedicato G., *Online Exhaustion and the Boundaries of Interpretation* (w:) R. Caso, F. Giovalenna (red.), *Balancing Copyright Law in the Digital Age. Comparative Perspectives*, Berlin Heidelberg 2015.
- Sztobryn K., *Zasada wyczerpania prawa a sprzedaż programu komputerowego on-line*, „Glosa” 2014, nr 2, s. 76–86.
- Torrenmans P., *The Future Implications of the UsedSoft Decision*, „ALAI Conference on Dissemination and Management of Works of Authorship on the Internet in Cartagena”, September 2013.